

Dr RANKO PETKOVIĆ

Moguće mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima

Moguće mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima predstavljaju sastavni deo problema razoružanja u celini, ali se u okviru njega, zbog nekih svojih specifičnosti, mogu tretirati i kao poseban segment.

Razmotrićemo argumente za prvu i drugu tezu.

1. Savremena tehnološka dostignuća u oblasti nuklearnog i raketnog oružja povezala su kopneno, vazdušno i pomorsko naoružanje u jedinstven vojnostrategijski sistem. Prevaziđeno je stanje iz ranijih epoha kada su kopneno i pomorsko naoružanje često imali odvojene ili parcijalne ciljeve. U savremenoj epohi, strategijska nuklearna oružja na kopnu, u vazdušnom prostoru i na moru imaju zajednički cilj da zadaju uništavajući udarac protivniku. Nuklearno i raketno naoružanje su uveliko anulirali razlike u ambijentu, kao i u specifičnosti infrastrukturne vojne tehnike.

Ove konstatacije imaju čvrsto uporište kako u karakteru, tempu i obimu posleratne trke u naoružavanju, tako i u dosadašnjim pregovorima o razoružanju na bilateralnom i multilateralnom nivou. Ni u jednom ni u drugom slučaju pomorsko naoružanje se ne izdvaja kao poseban specifikum. U osnovi se vrše distinkcije između konvencionalnog i nuklearnog naoružanja, kao i između strategijskog i taktičkog nuklearnog naoružanja, ali ne između kopnenog, vazdušnog i pomorskog naoružanja. O tome svedoče i nastojanja progresivnog dela međunarodne zajednice da se sprovede opšte i potpuno razoružanje pod striktnom međunarodnom kontrolom, kao i urgentan zahtev da se zabrani proizvodnja i upotreba nuklearnog oružja.

Zbog toga se dosadašnji neuspesi u zaustavljanju trke u naoružavanju i otpočinjanju procesa razoružanja *in totum* odnose i na pomorsko naoružanje.

2. Moguće mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima mogu se izdvojiti i kao segment koji ima posebne karakteristike u kompleksnom pojmu razoružanja. Okolnost da su pomorski rat i pomorsko ratno pravo imali značajnu istorijsku ulogu sve do najnovijih vremena još uvek snažno deluje na posmatranje stanja na svetskim morima iz jednog specifičnog ugla. Sem toga, kompleks naoružanja na vlastitoj nacionalnoj teritoriji se u mnogim aspektima razlikuje od kompleksa naoružanja na moru. Bitnu specifičnost predstavlja okolnost da se glavina pomorskih snaga i naoružanja sila koje učestvuju u globalnoj konfrontaciji nalazi u međunarodnim vodama. Iz toga proističe opšta ugroženost svih onih koji koriste međunarodne vode za pomorski saobraćaj (putnički i trgovački). Na više načina ugrožene su i ostrvske i obalne zemlje. Ne samo povredama njihovih teritorijalnih voda i zbog opasnosti od havarije i drugih incidentnih situacija već i zbog pritiska koji se vrši na njih političkim, vojnim i drugim sredstvima radi dobijanja vojnih baza i olakšica neophodnih za održavanje pomorskih snaga i ostvarivanje vojnostrategijskih ciljeva na svetskim morima.

Otuda su i neposredni razlozi za pritisak i realne mogućnosti vršenja pritiska obalnih zemalja na nosioce trke u naoružavanju na svetskim morima veći nego kada je u pitanju naoružanje stacionirano na njihovoj nacionalnoj teritoriji.

To je jedan od važnih razloga koji nameće potrebu razmatranja mogućih mera razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima.

Ciljevi mogućih mera razoružanja i jačanja poverenja

Kao osnovni ciljevi mogućih mera razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima mogu se naznačiti:

Jačanje svetskog mira i bezbednosti. Uključivanje svetskih mora u globalnu strategiju i konfrontaciju vodećih svetskih sila u posleratnom periodu, praćeno ubrzanom militarizacijom svetskih mora i sve većim udelom pomorskog naoružanja u svetskoj trci u naoružavanju znatno je povećalo pretnje svetskom miru i bezbednosti.

S obzirom na: (1) veličinu i specifičnost prostora koji mora i okeani zauzimaju na zemljinoj kugli u odnosu na kopno; (2) vojno-

strategijski značaj svetskih mora i okeana u odnosu na kopnenu masu koju okružuju; (3) značaj koji pomorsko naoružanje ima u okviru ukupnog naoružanja vodećih svetskih sila; (4) okolnost da su vojne snage i naoružanje na svetskim morima, posebno u međunarodnim vodama, pretežno ofanzivnog karaktera; (5) mogućnost incidentnih situacija koje mogu da dovedu do konflikta — mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima predstavljale bi suštinski doprinos jačanju svetskog mira i bezbednosti.

Smanjivanje napetosti u pojedinim regionima. Savremenu međunarodnu situaciju karakteriše latentna opasnost od svetskog sukoba, ali i odsustvo svetskog sukoba, koji bi značio totalno uništenje sveta. Međutim, mnogi regioni su pretvoreni u opasna krizna žarišta. Po pravilu, oni se nalaze u vodama i na obalama mora i okeana. U najveće zone napetosti danas spadaju Mediteran, Indijski okean, Persijski zaliv, Karipsko more. Iako žarišta krize u tim regionima do sada nisu prevazilazila »lokalne okvire«, ona neprekidno i neposredno ugrožavaju ne samo bezbednost zemalja tog područja, nego i svetski mir.

Mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima doprinela bi smanjivanju napetosti u tim regionima. Eliminisanje regionalnih kriznih žarišta predstavljalo bi doprinos stabilizovanju opšte situacije u svetu.

Jačanje nacionalne bezbednosti država. U prošlosti pomorske oružane snage bile su nezamenljivo sredstvo kolonijalnih osvajanja. U savremenim uslovima one su, uglavnom, u službi globalne konfrontacije vodećih svetskih sila, u okviru koje bivaju upotrebljavane i za pritisak, pa i agresiju na pojedine ostrvske i obalne zemlje. Čak i kada nisu direktno upotrebljene protiv nacionalne bezbednosti neke zemlje, pomorske vojne snage i naoružanje vodećih svetskih sila objektivno utiču na stvaranje atmosfere napetosti i nesigurnosti.

Mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima predstavljale bi supstancijalan doprinos jačanju nacionalne bezbednosti ostrvskih i obalnih država.

Podsticaj procesu opšteg i potpunog razoružanja, posebno nuklearnog. Mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima zaustavile bi trku u naoružavanju na jednom od njenih najdinamičnijih sektora. To bi bio snažan podsticaj za stvaranje neophodne atmosfere i konstelacije u svetu za otpočinjanje procesa opšteg i potpunog razoružanja, posebno nuklearnog.

U praksi bi bila potvrđena mogućnost preduzimanja parcijalnih mera razoružanja u procesu opšteg i potpunog razoružanja, posebno nuklearnog.

Obezbeđivanje uslova za demokratizaciju međunarodnih odnosa. Prema svojoj prirodi pomorske vojne snage i naoružanje često se nalaze u funkciji obezbeđivanja i širenja sfera uticaja velikih sila, nametanja određenih obrazaca društvenog i političkog razvoja, uključivanja drugih država u službu njihovih spoljnopolitičkih interesa. Reč je o ograničavanju političke i ekonomske nezavisnosti drugih država.

Mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima doprinele bi ostvarivanju fundamentalnih odredaba Povelje Ujedinjenih nacija i drugih dokumenata, svetske organizacije o pravima i dužnostima država i demokratizaciji međunarodnih odnosa.

Obezbeđivanje uslova za primenu Konvencije o pravu mora. Proces ubrzane militarizacije svetskih mora, posebno razmeštaj nuklearnog oružja na njima, ugrožavaće sprovođenje ključnih odredbi Konvencije o pravu mora, kada ona bude stupila na snagu. Reč je kako o obezbeđivanju legitimnih prava država u teritorijalnom moru, ekonomskoj zoni i međunarodnim vodama, tako i o korišćenju morskog dna i podmorja kao baštine čovečanstva.

S obzirom na to da su u Konvenciji o pravu mora sadržani vitalni interesi najvećeg broja zemalja u svetu, stvaranje uslova za njeno sprovođenje u život trebalo bi da bude jedan od prioriternih ciljeva čitave međunarodne zajednice. Mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima predstavljale bi značajan doprinos ostvarivanju tog cilja.

Očuvanje prirodne okoline za sadašnje i buduće generacije. Jednu od pratećih pojava militarizacije svetskih mora predstavlja zagađivanje prirodne okoline. Snabdevanje vojnih brodova gorivom na moru, čišćenje i izbacivanje otpadaka, postavljanje različitih instalacija u moru i na obalama predstavljaju neke od vidova zagađivanja prirodne okoline koji nisu zanemarljivi. Pored toga, postoje mnoge poznate ili još neispitane opasnosti od deponovanja nuklearnih otpadaka u morskim dubinama, a naročito opasnosti koje mogu proisteci iz incidentnih situacija u kojima bi moglo doći do slučajnog aktiviranja nuklearnog oružja ili iz namerne upotrebe tog oružja instaliranog na brodovima, podmornicama i avionima ili stacioniranog u pomorskim vojnim bazama.

Sve bi to moglo da ima katastrofalne posledice na svetskim morima, čiji je značaj neprocenjiv za čovečanstvo. Zagađivanje mora

kao faktora prirodne ravnoteže i kao sve značajnijeg izvora hrane ugrožava elementarne uslove za život sadašnjih i budućih generacija.

Mere razoružanja i jačanja poverenja na svetskim morima do-
prinele bi stvaranju uslova za očuvanje prirodne okoline na tom po-
sebno značajnom i osetljivom delu Zemljine kugle.

Kvantitativna ograničenja naoružanja

U prošlosti, kvantitativna ograničenja naoružanja predstavljala su jedan od primarnih i osnovnih vidova razoružanja. To važi i za oblast pomorskog naoružanja. Poznato je, na primer, da je u periodu postojanja Društva naroda bilo potpisano više ugovora o pomorskom razoružanju u kojima su kvantitativna ograničenja predstavljala dominantnu ugovornu obavezu (Ugovor o ograničenju pomorskog naoružanja između Francuske, Velike Britanije, Italije, Japana i SAD od 6. februara 1922; Ugovor o daljim merama za ograničenje pomorskog naoružanja potpisan u Londonu, 22. aprila 1930, na osnovu koga je izmenom nota od 18. 06. 1930. godine Nemačka prihvatila da njene pomorske snage i pomorske snage Velike Britanije budu u odnosu 35:100; Ugovor SAD, Francuske i Velike Britanije o programima gradnje ratnih brodova od 25. marta 1936).

Kvantitativna merila su bitan elemenat u Ugovoru o ograničenju strateškog nuklearnog naoružanja (*SALT I* i *SALT II*) između SAD i SSSR. Isto tako, kvantitativna ograničenja vojnih snaga i naoružanja predmet su dugogodišnjih pregovora o uzajamnom i balansiranom ograničenju naoružanja u srednjoj Evropi (*MBFR*), koji se vode u Beču.

Kvantitativna ograničenja naoružanja imaju određene prednosti i slabosti u odnosu na ostale oblike ograničavanja naoružanja. Kao njegove prednosti mogu se naznačiti: (1) kvantitativna merila su dominantna u ustanovljavanju nivoa naoružavanja, pa na osnovu toga kvantitativna ograničenja mogu da budu i jedan od dominantnih oblika ograničenja naoružanja, odnosno razoružanja; (2) taj oblik ograničenja naoružanja je podložniji verifikaciji nego neki drugi; (3) kvantitativna ograničenja naoružanja imaju neposredan materijalni efekat i predstavljaju dobar politički i psihološki uvod u proces razoružanja; i (4) ta ograničenja naoružanja imaju pozitivno dejstvo na stvaranje klime poverenja u međunarodnim odnosima.

Slabosti kvantitativnog ograničenja naoružanja su sledeće:

(1) taj oblik ograničenja naoružanja predstavlja primenu aritmetič-

kih merila u oblasti koja ne može u potpunosti da se podredi aritmetičkim zakonima i analogijama; (2) ona mogu da predstavljaju podsticaj za nastavak trke u naoružavanju u kvalitativnom smislu; (3) mogu da budu iskorišćena za održavanje ili uspostavljanje neravnopravnog položaja zemalja-ugovornica u svetskoj ravnoteži snaga.

Međutim, navedene slabosti ne umanjuju značaj kvantitativnog ograničenja naoružanja jednog od fundamentalnih koraka u pravcu razoružanja.

Kvantitativna ograničenja naoružanja na svetskim morima mogla bi biti:

1. Opšte brojčano ograničenje prisustva vojnih plovniha objekata različite vrste i namene, kao i trupa na moru uopšte, na pojedinim morima i okeanima ili u određenim morskim zonama.

2. Balansirano ograničenje prisustva vojnih plovniha objekata različite vrste i namene, kao i trupa pojedinih zemalja na moru uopšte, na pojedinim morima i okeanima ili u određenim morskim zonama.

Imajući u vidu, na primer, sadašnju situaciju na Mediteranu, kvantitativno ograničenje prisustva vojnih plovniha objekata i trupa supersila predstavljalo bi jedan od prvih koraka u popuštanju napeitosti i stvaranju uslova za rešavanje političkih problema u tom prostoru. Krajnji cilj ostrvskih i obalnih nesvrstanih zemalja je da u vodama Mediterana ostanu flote i vojne snage isključivo mediteranskih zemalja.

Geografska ograničenja naoružanja

U prošlosti se često pribegavalo demilitarizaciji pojedinih morskih područja, prvenstveno moreuza. Nekada je to bilo u interesu čitave međunarodne zajednice, a nekada u interesu pojedinih zemalja koje su sticajem određenih političkih i vojnostrategijskih okolnosti uspevale da nametnu takva ograničenja. Nakon drugog svetskog rata sklopljen je samo jedan ugovor koji sadrži geografsko ograničenje pomorskog naoružanja — Ugovor o demilitarizaciji Antartika (1959). Tim ugovorom je jedno značajno geografsko područje izdvojeno iz procesa militarizacije svetskih mora. Geofizička svojstva tog područja su predstavljala jednu od bitnih okolnosti koja je doprinela sklapanju pomenutog ugovora. To, međutim, ne umanjuje njegov stvarni značaj, budući da je demonstrirana mogućnost ostvarivanja geografskog ograničenja pomorskog naoružanja.

Iako je u okviru globalne strategije supersila cela Zemljina kugla pretvorena u jedinstvenu vojnostrategijsku pozornicu, izdvajanje pojedinih užih ili širih geografskih zona iz trke u naoružavanju imalo bi ogroman značaj za čitav svet, a naročito za zemlje koje se nalaze u tim zonama. Takvo mišljenje proizlazi iz ideja o bezatomskim i drugim zonama mira i saradnje koje su bile lansirane posle drugog svetskog rata, ali sem nekih izuzetaka nisu bile ostvarene. Okolnost da se ideje o uspostavljanju zona bez nuklearnog oružja i zona mira i saradnje teško ostvaruju nije argumenat za tezu da one spadaju u domen utopije i ne bi trebalo da obeshrabre napore koji se ulažu u tom pravcu. (Ugovor o proglašenju Latinske Amerike za zonu bez nuklearnog oružja u Tlatelolcou 1967).

Koja bi geografska ograničenja naoružanja na svetskim morima mogla da predstavljaju realističan program?

1. Značajan doprinos razoružanju predstavljalo bi proglašavanje pojedinih mora i okeana za zone bez nuklearnog oružja ili zone mira i saradnje.

U tom smislu postoje inicijative i akcije Organizacije ujedinjenih nacija i, posebno, nesvrstanih zemalja da se za zone bez nuklearnog oružja ili zone mira i saradnje proglase ona mora i okeani u kojima se danas nalazi najveća koncentracija naoružanja i vojnih snaga supersila ili ona koja bi u skoroj budućnosti mogla postati središte njihove vojne konfrontacije.

Inicijativa da se Indijski okean pretvori u zonu mira i saradnje. Na lansiranje ove ideje uticala je okolnost da se neprekidno povećava prisustvo vojnih plovnih objekata i oružanih snaga supersila u Indijskom okeanu. To područje postaje jedno od onih gde je zbog sve oštrije konfrontacije supersila moguće izbijanje svetskog sukoba. Najopasnija krizna žarišta se nalaze na kopnenim ivicama Indijskog okeana, bilo da je reč o azijskom ili afričkom kontinentu. U skladu s tim, povećao se i pritisak supersila na ostrvske i obalne zemlje radi uspostavljanja vojnih baza i zona uticaja.

Pretvaranje Indijskog okeana u zonu mira i saradnje moglo bi da se ostvari preduzimanjem brojnih mera, među kojima bi najznačajnije bile: (1) kvantitativno i kvalitativno ograničenje prisustva vojnih plovnih objekata i oružanih snaga supersila na tom području; (2) uklanjanje stranih vojnih baza sa tuđih nacionalnih teritorija u tom prostoru; i (3) zabrana postojanja nuklearnog oružja na tom području.

Postepenost i simultanost sprovođenja takvih i sličnih mera ograničenja naoružanja i stvarnog razoružanja se podrazumeva.

Krajnji cilj bi moglo biti eliminisanje prisustva vojnih plovniha objekata i oružanih snaga supersila iz Indijskog okeana.

Ostvarivanju ideje o kojoj je reč doprinele bi mere ograničenja naoružanja obalnih zemalja, s obzirom na razlike u njihovoj vojnoj moći i ekonomskoj snazi.

Specificirani zahtevi nesvrstanih zemalja, tj. najvećeg broja članica svetske organizacije, za sprovođenje Deklaracije o Indijskom okeanu kao zoni mira, koju je donela Generalna skupština Ujedinjenih nacija u svojoj rezoluciji 2.832 (XXVI) od 16. decembra 1971, nalaze se u Završnom dokumentu Sedme konferencije nesvrstanih zemalja u Nju Delhiju održanoj od 7. do 12. marta 1983. godine (odjeljak VIII).

Inicijativa da se Mediteran pretvori u zonu mira i saradnje. Područje Mediterana predstavlja jedno od središta međunarodne zategnutosti. Krizna žarišta se nalaze na njegovim azijskim, afričkim i evropskim obalama. Imajući u vidu njegove geografske parametre, smatra se da u Mediteranu postoji najveća koncentracija vojnih plovniha objekata i oružanih snaga supersila i blokovskih grupacija.

Mir i bezbednost na Mediteranu neposredno su povezani sa evropskom i međunarodnom bezbednošću. Na svoj način to ilustruju i, takođe, uzimaju u obzir inicijative i akcije za pretvaranje Mediterana u zonu mira i saradnje koje se vode u okviru Organizacije ujedinjenih nacija, pokreta nesvrstanosti i Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi.

Predlozi nesvrstanih zemalja, koji su posebno elaborirani na Ministarskoj konferenciji u La Valeti 1984. godine, svode se na zahtev za smanjivanje konfrontacije supersila i blokovskih grupacija u tom prostoru i prestanak njihovog mešanja u unutrašnje poslove mediteranskih zemalja. To se može postići kvantitativnim i kvalitativnim ograničenjem, a u krajnjoj liniji, eliminisanjem njihovog vojnog prisustva na Mediteranu. U tom okviru, mogla bi da se sprovede i postepena denuklearizacija Mediterana. Stvaranju neophodne atmosfere i konstelacije za sprovođenje tih mera mogle bi da doprinesu mere za jačanje poverenja u odnosima sila koje učestvuju u političkoj i vojnoj konfrontaciji na Mediteranu, rešavanje spornih pitanja i oružanih sukoba mirnim putem i, u skladu sa legitimnim pravima i interesima naroda tog područja, intenziviranje političke, ekonomske, kulturne i druge saradnje mediteranskih zemalja.

Poseban doprinos jačanju mera poverenja na Mediteranu i unapređivanju saradnje mediteranskih zemalja na ekonomskom, kulturnom i drugim područjima mogla bi da pruži Konferencija o bezbed-

nosti i saradnji u Evropi, koja je uključila tzv. mediteransku dimenziju u pojam evropske bezbednosti i saradnje.

2. Jednu od mera geografskog ograničenja naoružanja mogao bi da predstavlja sporazum o privremenoj ili trajnoj zabrani prisustva vojnih plovniha objekata i oružanih snaga supersila na manjoj ili većoj udaljenosti od pojedinih geografskih tačaka na kojima je izbio oružani sukob ili bi njihovo prisustvo moglo da utiče na pogoršavanje krizne situacije i povećanje napetosti.

To bi se moglo odnositi na neke krizne tačke u Indijskom okeanu, na Mediteranu, u Karibima, Persijskom zalivu, Crvenom moru ili gde bude dolazilo do stvaranja novih kriznih žarišta.

3. Značajnu meru razoružanja mogla bi predstavljati zabrana uspostavljanja novih i postepenog uklanjanja postojećih stranih vojnih baza sa tuđih teritorija.

Ova mera bi doprinela ograničavanju globalne konfrontacije supersila i blokovskih grupacija i, posebno, jačanju nacionalne bezbednosti država na čijoj se teritoriji nalaze strane vojne baze i država koje se nalaze u regionu u kome su instalirane strane vojne baze.

4. Ne bi trebalo zanemariti ni mogućnost demilitarizacije, denuklearizacije ili neutralizacije pojedinih područja na svetskim morima i okeanima.

S tim u vezi, jedna od mera koja je bila sprovedena u specijalnom političkom kontekstu u međusobnim odnosima supersila u vreme tzv. kubanske krize doprinela je smanjivanju međunarodne napetosti. Takve parcijalne mere ne bi označavale odustajanje od širih koncepata (zona mira i saradnje), već bi faktički utirale put njihovom ostvarivanju.

Jedno od »reprezentativnih« područja gde bi takve mere mogle biti primenjene danas jeste Persijski zaliv.

Kvalitativna ili tehnološka ograničenja

Još u prošlom veku uvedena su kvalitativna ili tehnološka ograničenja u procesu razoružanja. Reč je, pre svega, o Petrogradskoj konvenciji koja je zabranila upotrebu zrna koja se rasprskavaju, zbog njihove eklatantno nehumane naravi. U prvim decenijama XX veka naročito su bili ulagani naponi da se zabrani upotreba hemijskog oružja — različitih vrsta bojnih otrova. Moglo bi se reći da su u naše vreme zahtevi za kvalitativnim ili tehnološkim ograničenjem naoružanja postali izuzetno aktuelni, budući da su u pitanju nukle-

arna, hemijska, bakteriološka, biološka i druga oružja za masovno uništavanje ljudi i razaranje materijalnih dobara.

Sa stanovišta kvalitativnog ili tehnološkog razvoja naoružanja, u našem veku mogu se označiti dve epohe: pre nuklearna i nuklearna. Iako su i konvencionalna oružja nanosila velike patnje čovečanstvu, nova nuklearna tehnologija upotrebljena u vojne svrhe stvorila je oružja koja mogu da unište čitavu ljudsku civilizaciju. To je presudan razlog što se u okviru razoružanja posebna pažnja posvećuje kvalitativnom ili tehnološkom ograničenju naoružanja.

Mere kvalitativnog ili tehnološkog ograničenja naoružanja imaju sledeća bitna obeležja: (1) one predstavljaju najefikasnije sredstvo za ograničenje naoružanja i zaustavljanje trke u naoružavanju; (2) u okviru opšteg i potpunog razoružanja te mere imaju prioritet u odnosu na druge, budući da neophodnost i urgentnost njihove primene u interesu čitavog čovečanstva nije potrebno posebno dokazivati; (3) njih je relativno lako specifikovati prema određenim tehnološkim područjima i prema odgovarajućim vrstama ratne tehnike.

Ne zanemarujući nijedno od tih bitnih svojstava mera kvalitativnog ili tehnološkog ograničenja naoružanja, treba imati u vidu da postoje i određene teškoće u njihovom sprovođenju.

Prvo. Proces stalnog kvalitativnog ili tehnološkog usavršavanja naoružanja je višestruko povezan sa društveno-ekonomskim razvojem ljudskog društva. Opšti društveno-ekonomski razvoj utiče na kvalitativno ili tehnološko usavršavanje naoružanja, kao i naučni i drugi naponi koji se ulažu u ukupnom tehnološkom razvoju. Gotovo svi dosadašnji pokušaji da se spreči da nova naučna otkrića i tehnološka saznanja (od dinamita do nuklearne energije) budu primenjena u vojne svrhe nisu imala uspeha. Države, posebno velike sile, teško se odriču oružja koja bi mogla doneti odlučujuću prednost u eventualnom sukobu.

Drugo. Uvođenje određenih kvalitativnih ili tehnoloških ograničenja naoružanja ne mora da znači i zaustavljanje trke u naoružavanju, jer na osnovu novih naučnih i tehnoloških dostignuća mogu da budu uvedena nova još savršenija oružja u sistem naoružanja.

Ove prepreke na putu uvođenja kvalitativnih ili tehnoloških ograničenja naoružanja ovde su naznačene da bi se videlo da su u ovom slučaju subjektivne opcije u određenoj meri u stanju kolizije sa objektivnim naučnim i tehnološkim razvojem.

Koja bi kvalitativna ili tehnološka ograničenja naoružanja bila moguća na svetskim morijima?

1. Zabrana postojanja nuklearnog oružja i drugog oružja za masovno uništavanje na vojnim plovnim objektima, uključujući pomorsku avijaciju i podmornice.

Zahtev za zabranu nuklearnog oružja i drugih oružja za masovno uništavanje je univerzalnog karaktera i ne specificira se prema rodovima vojske. Međutim, parcijalna primena tog zahteva je već sadržana u projektima bezatomske zona koje bi obuhvatale uža ili šira geografska područja. U tom slučaju krajnji cilj bi mogao biti da svetska mora budu slobodna od nuklearnog oružja i drugog oružja za masovno uništavanje. Drugu opciju bi predstavljala zabrana unošenja nuklearnog oružja i drugog oružja za masovno uništavanje u međunarodne vode. I u jednom i u drugom slučaju svetska mora bi bila rasterećena sadašnjih opasnosti, koje postaju iz dana u dan sve veće.

2. Ograničavanje prisustva određenih vrsta raketnog naoružanja i vojnih plovnih objekata na svetskim morima, u pojedinim morima ili u pojedinim morskim zonama.

Za razliku od vremena kada je mogućnost dejstva pomorskih vojnih snaga sa mora na kopno bila merena dometom topovskog projektila, raketna oružja mogu da budu korišćena za agresiju ili druge vrste pritiska i mešanja u unutrašnje poslove država na različitim daljinama zavisno od tipa raketa. Ograničavanje prisustva određenih vrsta raketnog oružja na vojnim plovnim objektima značajno bi doprinelo smanjivanju međunarodne napetosti.

Ograničenje ili zabrana prisustva određenih vojnih plovnih objekata u pojedinim morima ili morskim zonama, kao nosača aviona, podmornica itd., smirivalo bi konfliktna žarišta i povećavalo bezbednost na svetskim morima.

3. Zabrana postavljanja instalacija koje ugrožavaju bezbednost na svetskim morima.

Ove instalacije mogu neposredno da ugrožavaju slobodu plovidbe ili da budu korišćene u agresivne svrhe.

Verifikacija mera razoružanja

Po svojoj prirodi, verifikacija mera razoružanja je politički i tehnološki problem. Politički — zbog toga što se države nerado mire s tim da se verifikacija obavlja na njihovoj nacionalnoj teritoriji, smatrajući je mešanjem u njihove unutrašnje poslove, instrumentom

špijunaže itd. Tehnološki — zbog toga što postoje načini da se ona izigra. Zaoštavanje pitanja verifikacije na jednom ili drugom planu korišćeno je za zaustavljanje procesa razoružanja.

Verifikacija mera razoružanja na svetskim morima ima neke specifičnosti u odnosu na verifikaciju mera razoružanja na kopnu.

Prvo. Sa političkog gledišta, verifikacija razoružanja na moru mogla bi biti lakše ostvarena nego verifikacija razoružanja na kopnu. Budući da se verifikacija ne vrši na nacionalnoj teritoriji isključene su stvarne ili fiktivne bojazni od mešanja u unutrašnje poslove, špijunaže i drugih povreda nacionalnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta država. Verifikacija bi se vršila, u najvećoj meri, u međunarodnim vodama, pa nacionalni suverenitet i teritorijalni integritet ne bi bili povređeni.

To je posebna pogodnost za postizanje sporazuma o verifikaciji mera razoružanja na moru.

Drugo. Sa tehnološkog gledišta, verifikacija razoružanja na moru ima, takođe, prednosti u odnosu na verifikaciju razoružanja na kopnu. Geofizička svojstva morske površine su takva da je mnogo pogodnija za osmatranje i otkrivanje naoružanja nego kopno, gde ono može na više načina da bude skriveno. Izuzetak su podmornice, iako su dosta usavršena sredstva za njihovo otkrivanje.

To je druga pogodnost za postizanje sporazuma o verifikaciji razoružanja na moru.

Određenu specifičnost imaju mogući načini i sredstva verifikacije razoružanja na moru. U tom prirodnom ambijentu, verifikacija može da se vrši na tri nivoa: (1) verifikacija sa teritorije obalnih i ostrvskih država; (2) verifikacija sa plovnih objekata posebno predviđenih za tu svrhu; i (3) verifikacija sa satelita i drugih letilica.

Verifikacija mera razoružanja ostvarena na taj način i tim sredstvima može da bude potpuna i verodostojna.

Postoje široke mogućnosti za izbor učesnika u verifikaciji mera razoružanja na moru. To mogu da budu: predstavnici država koje učestvuju u merama razoružanja; predstavnici međunarodnih i regionalnih organizacija, kao što su: Organizacija ujedinjenih nacija; Organizacija arapskog jedinstva itd.; predstavnici obalnih i ostrvskih zemalja; predstavnici nesvrstanih i neutralnih država; i grupe naučnika i drugih stručnjaka.

Sprovedljivost verifikacije mera razoružanja na moru može se dobro ilustrovati primerom Mediterana. Veoma lako i efikasno mogli bi biti upotrebljeni svi načini i sredstva verifikacije. Verifikacija bi

mogla biti ostvarena pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija ili u zajedničkom projektu Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji, Organizacije afričkog jedinstva i Arapske lige. Nosilac verifikacije mogle bi biti i nesvrstane i neutralne zemlje Mediterana ili naučnici iz tih zemalja. Primer Mediterana jasno pokazuje da verifikacija mera razoružanja na moru nije toliko tehnološki, koliko politički problem.

Mere za jačanje poverenja

Mere za jačanje poverenja ne ulaze u sam pojam razoružanja, ali su sračunate na to da utru put razoružanju. One su izraz saznanja da je neophodno ostvariti poverenje u međunarodnim odnosima, posebno u odnosima supersila, radi stvaranja realnih pretpostavki za preduzimanje mera razoružanja.

Naročito povoljno političko dejstvo imalo je uključivanje mera za jačanje poverenja u Završni akt iz Helsinkija 1975. godine. To potvrđuju sledeće činjenice: (1) time se pokazalo da mere za jačanje poverenja mogu da budu uvrštene u jedan autoritativan međunarodni dokument, među čijim se potpisnicima nalaze i dve supersile; (2) time je stvoren presedan u primeni takvih i sličnih mera za jačanje poverenja u drugim geografskim zonama i u drukčijem političkom i vojno-strategijskom kontekstu; i (3) dosadašnja primena tih mera u Evropi predstavljala je doprinos smirivanju napetosti (bar u odnosu na onu do koje bi dolazilo da nije bilo primene mera za jačanje poverenja).

Mere za jačanje poverenja do sada su primenjivane isključivo na evropskom kopnu. One nisu bile proširene na Mediteran, iako je u Završni akt uključena tzv. mediteranska dimenzija na osnovu saznanja da postoji nerazlučiva povezanost evropske i mediteranske bezbednosti. Zahtev za primenu mera i za jačanje poverenja na Mediteranu podnela je Jugoslavija na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji 1978. godine u Beogradu. Taj zahtev su podržale i druge nesvrstane i neutralne zemlje Mediterana. One smatraju da bi primena mera za jačanje poverenja mogla da predstavlja prvi korak ka smirivanju napetosti u mediteranskom basenu.

Mere za jačanje poverenja u Evropi odnose se na međusobnu notifikaciju vojnih manevara i pokreta trupa. Obogaćene i usavršene, što je jedan od ciljeva Stokholmske konferencije o razoružanju u Evropi, one bi mogle doprineti ograničavanju vojnih aktivnosti na evropskom kontinentu.

Sa stanovišta takvih iskustava i tendencija, mere za jačanje poverenja na svetskim morima mogle bi da sadrže sledeće obaveze država: (1) da unapred notifikuju manevre svojih pomorskih snaga ili snaga sastavljenih od pomorskih jedinica više država. Notifikacija bi trebalo da bude uručena 21 dan pre održavanja manevara. Ona bi trebalo da sadrži cilj manevara, broj država angažovanih u manevrima, vrstu i broj pomorskih jedinica koje će učestvovati u manevrima, broj ljudstva, vreme njihovog trajanja itd.; (2) da prihvate posmatrače na brodovima država koje učestvuju u manevrima ili posmatrače koji bi sa svojih brodova ili na druge relevantne načine pratili tok manevara; (3) da notifikuju veće pokrete pomorskih vojnih snaga; (4) da notifikuju svaku veću promenu u sastavu vojne flote i njenom naoružanju.

U svim tim slučajevima podrazumevaju se obalne, ostrvske i druge države čije pomorske jedinice učestvuju u manevrima ili koje imaju svoje pomorske snage na svetskim morima.

S obzirom na konfliktno stanje na svetskim morima, pored ovih mera za jačanje poverenja, supersile bi mogle da se obavežu na preduzimanje i sledećih mera: (1) notifikaciju svojih namera u slučaju izbijanja lokalnih konflikata u geografskim zonama u kojima se nalaze, ili u čijoj se blizini nalaze, njihove pomorske snage; (2) notifikaciju svojih namera u slučaju krupnijih unutrašnjih promena u pojedinim zemljama u geografskim zonama u kojima se nalaze, ili u čijoj se blizini nalaze njihove pomorske snage.

Preduzimanje ovih posebnih obaveza od strane supersila predstavljalo bi značajan doprinos jačanju njihovog međusobnog poverenja i popuštanju napetosti u onim regionima u kojima ona u sadašnje vreme dobija posebno dramatične akcente.

Modernizacija pomorskog ratnog prava

Savremeno međunarodno pravo počelo je razvojem pomorskog prava, kome je imenanentna težnja da nađe pravi odnos između regulisanja suverenih prava obalnih i ostrvskih zemalja i slobodne plovidbe morima. U tom kontekstu, sa posebnim akcentom na ograničavanje nepovoljnih dejstava rata na moru, nastojalo je i razvijalo se pomorsko ratno pravo. Naročito značajnu etapu u njegovoj kodifikaciji predstavljaju Haške konvencije o pomorskom pravu iz 1907. godine.

Danas je prihvaćeno stanovište da je celokupno ratno pravo znatno zastarelo, ali i takvo kakvo jeste predstavlja koristan i human instrumentarij u slučaju rata. To se u potpunosti odnosi i na pomorsko ratno pravo.

Prilikom razmatranja mogućnosti modernizacije pomorskog ratnog prava moraju se uzimati u obzir sledeće okolnosti:

Implikacije koje proističu iz pravnog i političkog poretka Ujedinjenih nacija. Povelja Ujedinjenih nacija zabranjuje primenu sile, izuzev u slučaju nužne samoodbrane. Smatralo se da će zabranom rata prestati potreba za ratnim pravom. Ovu teorijsku pretpostavku demantovali su česti slučajevi primene sile u političkom i pravnom poretku Ujedinjenih nacija. Ženevske konvencije od 1949. pokazuju da su bili korisni i uspešni napor da se, bar na nekim sektorima, posebno humanitarnom, modernizuje ratno pravo.

Time je faktički prevaziđena dilema o tome da li je u pravnom sistemu koji zabranjuje rat potrebno ratno pravo. Na žalost, ono je potrebno i, na sreću, ono može da bude korisno. Sa te tačke gledišta ne postoje prepreke u naporima za modernizaciju pomorskog ratnog prava.

Implikacije koje proističu iz naučno-tehnološkog razvoja u toku XX veka. Reč je o periodu u kome je došlo do brzog i intenzivnog naučno-tehnološkog razvoja u svetu. Otkrivene su nove tehnike i nove energije. U tom fascinantnom razvoju čovek je na pragu novih tehnoloških otkrića koja čine uzbudljivim, ali i neizvesnim ulazak u XXI vek.

Tehničko-tehnološki nivo ratne tehnike iz vremena kada su nastajala pravila ratnog prava i tehničko-tehnološki nivo savremene ratne tehnike su, prema tome, umnogome različiti. Iz toga, logično, proizlazi zaključak da su pravila ratnog prava, pa i pomorskog ratnog prava, znatno zastarela, odnosno da ni horizontalno ni vertikalno ne mogu »pokriti« sredstva i načine vođenja rata u savremenim uslovima. Sa tog stanovišta, modernizacija pomorskog ratnog prava se nameće kao imperativ.

Međutim, treba imati u vidu da se u samoj ideji-vodilji pomorskog ratnog prava ništa bitnije nije promenilo. U pitanju je humana težnja da se ograniče užasi rata, podjednako bitna za prošlo, kao i za današnje vreme. To znači da bi modernizacija pomorskog ratnog prava mogla da se izvrši na postojećim osnovama, kao izraz kontinuiteta i saobražavanja postojećim realnostima u svetu.

Implikacije koje proističu iz Konvencije o pravu mora. Konvencija o pravu mora, bez obzira na eventualne sporne tačke ili neizvesnost kada će biti ratifikovana, predstavlja kapitalno ostvarenje u interesu čitave međunarodne zajednice. Ona je već u sferi ideja, a uskoro će, nadamo se, i u sferi prava, stvoriti novi poredak na moru.

Prilikom modernizacije pomorskog ratnog prava biće neophodno uzeti u obzir promene koje unosi Konvencija o pravu mora.

Sedam Haških konvencija iz 1907. godine (osma, Konvencija o osnivanju međunarodnog suda za pomorski plen nije stupila na snagu) predstavljaju osnovni izvor pomorskog ratnog prava. Reč je o sledećim konvencijama: Konvenciji o položaju neprijateljskih trgovačkih brodova u početku neprijateljstava; Konvenciji o pretvaranju trgovačkih brodova u ratne; Konvenciji o postavljanju automatskih kontaktnih pomorskih mina; Konvenciji o bombardovanju sa mora u vreme rata; Konvenciji o prilagođavanju na pomorski rat načela Ženevske konvencije iz 1864. godine o poboljšanju sudbine ranjenika na kopnu; Konvenciji o izvesnim ograničenjima vršenja prava uzapćenja u ratu na moru; Konvenciji o pravima i dužnostima neutralnih država u pomorskom ratu.

Kao što se vidi, tri Haške konvencije se odnose na različite vrste ograničenja ratnih dejstava na moru, dve na položaj trgovačkih brodova u slučaju rata, jedna na prava i dužnosti neutralnih zemalja i jedna na humanitarna pitanja.

Prilikom modernizacije pomorskog ratnog prava svakako da se mora polaziti od postojećih pravila kodifikovanih u Haškim konvencijama iz 1907. godine, ali bi trebalo da se uzme u obzir i sledeće:

1. Konvencije koje se odnose na ograničenja ratnih dejstava na moru znatno su prevaziđene razvojem tehnologije savremenog pomorskog naoružanja. Konvencija o bombardovanju sa mora u vreme rata morala bi da bude usaglašena sa sadašnjim tehnološkim dostignućima u toj oblasti. To isto bi se moglo reći i za postavljanje kontaktnih podvodnih mina.

2. Konvencije koje se odnose na ratna dejstva na moru su nedovoljne. Mnoga pitanja nisu regulisana normama pomorskog ratnog prava. To bi trebalo da bude centralno područje modernizacije i daljeg razvoja pomorskog ratnog prava.

3. Konvencije o položaju trgovačkih brodova predstavljaju dobru osnovu za dalji razvoj pomorskog ratnog prava u toj oblasti. Prilikom osavremenjavanja tih konvencija moralo bi se voditi računa o

sadašnjem stanju u sferi svetske trgovine na moru i, posebno, o inovacijama koje unosi Konvencija o pravu mora.

4. Konvencija o prilagođavanju na pomorski rat načela Ženevske konvencije iz 1864. godine o poboljšanju sudbine ranjenika na kopnu je prevaziđena odredbama Ženevskih konvencija iz 1949. godine.

5. Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih država u pomorskom ratu predstavlja dobru osnovu za dalje usavršavanje sistema pravnih normi iz domena neutralnosti. Dilema o inkompatibilnosti i sistema kolektivne bezbednosti Ujedinjenih nacija iz prvih posleratnih godina je prevaziđena, dok su iskustva iz lokalnih oružanih sukoba nakon drugog svetskog rata dokazala značaj i nužnost regulisanja prava i dužnosti neutralnih država.

Sve to znači da bi rad na modernizaciji pomorskog ratnog prava morao biti usmeren u pravcu pravnog regulisanja novih oblasti i u pravcu usklađivanja postojećih pravnih normi sa savremenim iskustvima i potrebama stvarnih međunarodnih odnosa.